

ТРУДОВЕ ПРАВО, ПРАВО СОЦІАЛЬНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ

КИРИЧЕНКО М. С.

студент юридичного факультету
(Донецький юридичний інститут МВС України)

АЛЛАХВЕРДЯН А. В.,

кандидат економічних наук,
доцент кафедри цивільного
та господарського права
(Донецький юридичний інститут МВС України)

УДК 349.3(477)

ОЦІНКА СИСТЕМИ ПЕНСІЙНОГО ЗАБЕЗПЕЧЕННЯ В УКРАЇНІ: ПРАВОВИЙ ТА ЕКОНОМІЧНИЙ АСПЕКТИ

У статті висвітлено проблематику реформи у сфері пенсійного страхування громадян. Особлива увага приділяється економічним та соціальним аспектам системи пенсійного забезпечення, а також оцінці його правового регулювання. Розкрито основні перспективи розвитку недержавних пенсійних фондів у пенсійній системі України.

***Ключові слова:** пенсійна система, солідарна система, накопичувальна система, недержавне пенсійне забезпечення, пенсійна реформа.*

В статье раскрывается проблематика реформ в сфере пенсионного страхования граждан. Особое внимание уделяется экономическим и социальным аспектам системы пенсионного обеспечения, а также оценке его правового регулирования. Раскрыты основные перспективы развития негосударственных пенсионных фондов в пенсионной системе Украины.

***Ключевые слова:** пенсионная система, солидарная система, накопительная система, негосударственное пенсионное обеспечение, пенсионная реформа.*

The article deals with the problems of reforms in the sphere of pension insurance. Particular attention is paid to the economic and social aspects of the pension system, as well as the evaluation of its legal regulation. It outlines the main prospects for the development of private pension funds in the pension system of Ukraine.

***Key words:** pension system, solidarity system, funded system, private pension provision, pension reform.*

Вступ. Історично в Україні склалась однорівнева схема пенсійного забезпечення на засадах солідарності поколінь, яка певним чином узгоджувалася з командно-адміністративною системою. За ринкових умов така система не забезпечує громадянам адекватного розміщення пенсією заробітку, втраченого ними у зв'язку зі старістю, та запобігання бідності серед людей похилого віку. Внаслідок цього чинною пенсійною системою незадоволені як платники пенсійних внесків, так і переважна більшість пенсіонерів. Зволікання з усуненням зазначених суперечностей може призвести до гострої та затяжної соціальної напруженості.

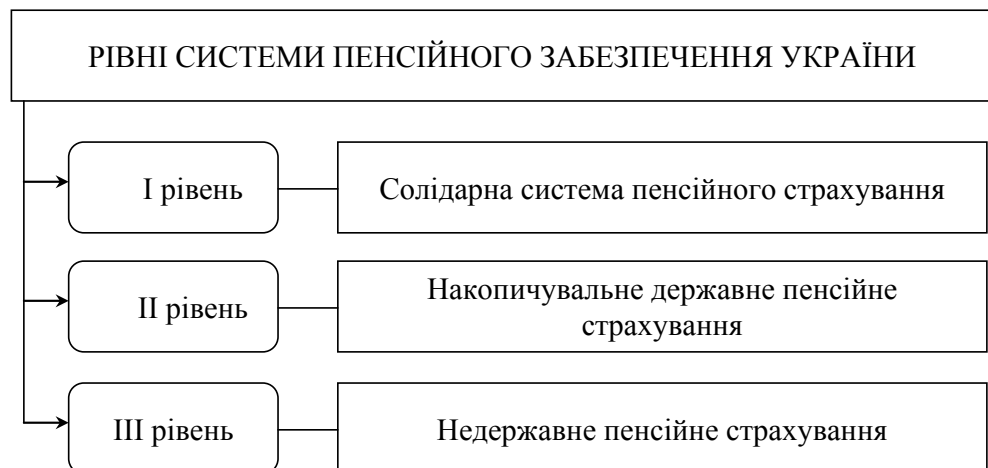
Аналіз останніх досліджень та публікацій. Наукові та практичні проблеми, пов'язані з вітчизняною системою пенсійного забезпечення, розкрито у роботах фахівців та науковців Т.М. Кір'яна, М.С. Шаповала, Е.М. Лібанової, С.І. Пирожкова, М.Д. Бойко, В.І. Грушко, М.Б. Ріппа, М.М. Руженського, Л.М. Князькової, І.О. Гуменюка. Проте реформування системи пенсійного забезпечення в Україні поки що не має ефективних результатів, що підтверджує актуальність теми дослідження.

Постановка завдання. Метою даної роботи є здійснення аналізу функціонування складових української системи пенсійного забезпечення, виокремлення проблемних аспектів та оцінка можливостей їх вирішення.

Результати дослідження. Пенсійна система в кожній країні – це важлива складова соціального захисту населення. Від ефективності цієї системи залежить добробут населення та рівень стабільності в суспільстві. Проте пенсійна система України не відповідає вимогам сьогодення. Їй властиві складні проблеми, спричинені певною мірою недоліками чинної системи пенсійного забезпечення, недосконалістю механізму її фінансування [1].

На сьогодні, відповідно до законів України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» [2] і «Про недержавне пенсійне забезпечення» [3], система пенсійного забезпечення в Україні складається з трьох рівнів (рисунок 1).

Перший рівень – солідарна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Пенсії виплачуються з коштів державного Пенсійного фонду, а їх розмір залежить від розміру заробітної плати, з якої сплачувалися страхові внески, та страхового стажу.

Рисунок 1. Структура пенсійного забезпечення України

Другий рівень – накопичувальна система загальнообов'язкового державного пенсійного страхування. Вона ґрунтується на засадах накопичення коштів застрахованих осіб у Накопичувальному фонді на індивідуальних пенсійних рахунках. Ці кошти інвестуються в економіку країни з метою отримання доходу. Усі накопичені кошти є власністю громадян, а виплати з Накопичувального фонду здійснюються додатково до загальнообов'язкових пенсійних виплат.

Третій рівень – система добровільного недержавного пенсійного забезпечення. Вона здійснюється недержавними пенсійними фондами, страховими компаніями та банками. Розмір пенсійних виплат залежить від розміру пенсійних внесків, терміну, протягом якого ці внески накопичувалися, і розміру отриманого на них інвестиційного доходу. Ці виплати здійснюються незалежно від отримання виплат за загальнообов'язковим державним пенсійним страхуванням [4].

Сьогодні в Україні в повному обсязі функціонують лише перший та третій рівні пенсійного забезпечення, тоді як другий досі не запроваджено.

Виявлені в результаті проведеного комплексного загальнотеоретичного аналізу системи пенсійного забезпечення проблеми вітчизняного пенсійного забезпечення можна згрупувати за трьома напрямками:

- 1) проблеми економічного характеру;
- 2) проблеми соціального характеру;
- 3) проблеми правового характеру.

Чинна система пенсійного забезпечення є економічно необґрунтованою та фінансово неспроможною. Надмірно високі ставки пенсійних внесків спричиняють додаткове навантаження на економіку. Роботодавці змушені сплачувати до пенсійної системи третину фонду заробітної плати, що підвищує собівартість продукції та знижує її конкурентоспроможність, стримує зростання заробітної плати, не сприяє залученню інвестицій, легалізації тіньового сектору економіки та доходів населення.

Надмірне пенсійно-страхове навантаження на економіку звужує платіжну базу та джерела пенсійних надходжень. Не враховуються особливості перехідного періоду, значна частина фізичних та юридичних осіб не сплачує пенсійні внески. Глибока та затяжна економічна криза поглибила тіньову економіку та безробіття, суттєво підірвала і деформувала фінансову базу пенсійної системи. З 28,3 млн людей працездатного віку в офіційному секторі економіки зайнято лише 18,7 млн, а систематично сплачують внески лише 15,3 млн. У 2014 році 130 тисяч підприємств взагалі не сплачували страховий збір, звітуючи про відсутність господарської діяльності [5].

Не сплачують зовсім або сплачують не повністю пенсійні внески багато громадян, які займаються підприємництвом, ведуть особисте підсобне господарство, здають в оренду землю, майно та житло, працюють без договору. За оцінками експертів, від незареєстрованої підприємницької діяльності та незадекларованих доходів населення Пенсійний фонд щорічно недоодержує близько 2 млрд гривень [5].

Низький рівень оплати праці та щомісячна заборгованість з її виплати звужують базу нарахування пенсійних внесків та призводять до збою в процесі обігу державних коштів.

Про соціальні проблеми пенсійної системи свідчить невиконання державою функції соціального захисту та соціального забезпечення окремих верств населення. Так, за останні роки темпи інфляції в Україні у багато разів перевищували темпи підвищення пенсій. Оцінюючи середній розмір пенсій, слід зазначити, що Україна посідає одне з останніх місць у світі за розміром пенсійних нарахувань.

Економічний дискусійний клуб здійснив порівняння середніх пенсій у країнах, де оприлюднюється інфляція, зокрема в Росії, Білорусі, Азербайджані, Молдові, Латвії та Польщі. В усіх порівнюваних країнах у минулому році спостерігалася аналогічна тенденція до збільшення пенсій в національних валютах і зменшення їх в доларовому еквіваленті. Однак темпи таких змін різняться (Таблиця 1) [6].

Таблиця 1

Темпи збільшення середніх розмірів пенсій в національних валютах країн, %.

Країна	2012 рік	2013 рік	2014 рік	2015 рік
Польща	5,4	5,5	3,6	2,9
Латвія	1,2	1,0	2,7	2,8
Азербайджан	28,5	4,8	12,2	1,7
Молдова	7,8	9,6	6,6	6,6
Білорусь	2,0	17,0	19,8	6,1
Росія	8,9	10,6	9,6	8,6
Україна	8,8	17,3	3,8	3,6

Рівень середніх пенсій в Україні у доларовому еквіваленті суттєво поступається їх рівням у досліджуваних країнах. Навіть після підвищення з вересня 2015 року середній роз-

мір трудових пенсій складає близько 43% прожиткового мінімуму для непрацевдатних осіб. Так, у 2015 році середні пенсії в Росії, Білорусі та Азербайджані перевищували українські в 2,5 рази, у Латвії та Польщі – у 4 та 7,5 рази відповідно. Молдавські пенсіонери в середньому отримували пенсію на 20% меншу за українську.

Особливо обділені пенсіонери, які одержували високі заробітки та сплачували великі суми страхових внесків, але не належать до пільгових категорій і одержують пенсії відповідно до Закону «Про пенсійне забезпечення».

Також залишається невирішеним питання пенсійного забезпечення громадян України, які тимчасово проживають та працюють за кордоном.

У міжнародному праві, зокрема в тексті Конвенції про захист прав і основних свобод громадян, право громадянина на пенсію прямо не гарантується, але практика Європейського суду з прав людини все ж свідчить про наявність такого права. Згідно з рішеннями Європейського суду, зокрема у справі «Байлер проти Італії», поняття власності або майна (ст. 1 Протоколу № 1) трактується дуже широко і може включати в себе як рухоме і нерухоме майно, так і майнові та немайнові інтереси. Пенсія також вважається майном, яке підпадає під захист ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції [7], яка передбачає, що «кожна особа має право мирно володіти своїм майном. Ніхто не може бути позбавлений своєї власності інакше, як в інтересах суспільства, і на умовах, передбачених законом і загальними принципами міжнародного права».

Виходячи з вищесказаного, хотілося б проаналізувати норми чинного законодавства України у сфері пенсійного забезпечення і з'ясувати, чи відповідають вони ст. 1 Протоколу № 1 Конвенції.

Закони України «Про пенсійне забезпечення» і «Про обов'язкове державне пенсійне страхування» передбачають, що виплати пенсії особам, які виїхали на постійне місце проживання за кордон, припиняються. Пенсія за час перебування за кордоном виплачується тільки в тому разі, якщо це передбачено міжнародним договором, ратифікованим Верховною Радою України. На сьогодні, на жаль, такі договори не укладені з країнами, де постійно проживає більшість громадян України (Німеччина, Ізраїль).

Чинна солідарна система пенсійного забезпечення є соціально несправедливою – насамперед і найбільшою мірою стосовно найбідніших верств населення.

Метою реформування пенсійної системи є забезпечення належного рівня життя людей похилого віку на засадах соціальної справедливості, гармонізації відносин між поколіннями та сприяння економічному зростанню. Пенсійна реформа має здійснюватися на системних засадах, перевірених досвідом інших країн та адаптованих до українських умов, а саме:

- соціальної справедливості, прийнятності, розуміння та підтримки реформи широкими верствами населення;
- свободи вибору, підвищення зацікавленості та відповідальності громадян за свій добробут у старості;
- економічної обґрунтованості та фінансової спроможності й стійкості пенсійної системи;
- сприяння зростанню національних заощаджень та економічному розвитку країни; захищеності від політичних ризиків.

Пенсійні системи удосконалюються практично в усьому світі, насамперед у країнах з високорозвиненими суспільними відносинами. Це зумовлено тенденціями старіння населення. Тому, крім підвищення пенсійного віку, запроваджуються інші, побудовані на принципово нових засадах системи пенсійного забезпечення, які розосереджують ризики та послаблюють їхній вплив. Перехід до ринкових відносин, високий ступінь диференціації доходів громадян потребують докорінної перебудови системи пенсійного забезпечення шляхом впровадження поряд із системою загальнообов'язкового державного пенсійного страхування інституту додаткового пенсійного страхування як перспективної форми соціального самозахисту громадян похилого віку. Це один із видів майбутньої тривірневої системи пенсій (трудова, соціальна та додаткова), яка забезпечуватиметься за допомогою недержавного

пенсійного страхування. У світовій практиці його здійснюють недержавні пенсійні фонди та страхові організації.

У новій структурі відносин між державою, роботодавцем та працівником система недержавного пенсійного забезпечення повинна вирішувати наступні завдання: підвищення соціальної захищеності громадян шляхом створення і функціонування ефективних соціально-фінансових інститутів, які дозволять акумулювати кошти громадян, підприємств, нарощувати їх шляхом інвестування і спрямовувати на виплату додаткових до державних пенсій; цільове використання коштів в інтересах громадян, включаючи право на успадкування; вирішення проблеми пільгових пенсій працівникам певних професійних категорій шляхом їх переведення у сферу недержавного пенсійного забезпечення та створення професійних пенсійних систем як важливої ланки соціального та економічного партнерства держави, роботодавця працівника; акумуляція в інститутах недержавного пенсійного забезпечення значних фінансових ресурсів, створення ефективних організаційно-правових форм взаємодії різних державних і недержавних інститутів з метою максимального використання інвестиційних ресурсів недержавного пенсійного забезпечення, що сприятиме покращанню інвестиційного клімату в Україні [9].

Впровадження недержавного пенсійного страхування в Україні пов'язане з певними труднощами: відсутність історичних коренів застосування цього інституту, нестабільність економічних відносин, недовірливе ставлення населення до реформ у державі. Тому на шляху до недержавного соціального страхування необхідно подолати значний психологічний бар'єр громадян. Також відіграють роль недостатнє наукове вивчення даного інституту, відсутність правової бази.

Проект Закону «Про недержавні пенсійні фонди» визначає недержавний пенсійний фонд як юридичну особу, створену роботодавцем, яка має право провадження діяльності з недержавного пенсійного забезпечення.

Недержавні пенсійні фонди можуть бути відкриті (доступні для усіх суб'єктів) або закриті (корпоративні), причому останні – як добровільні, так і обов'язкові. Професійні пенсійні системи (пенсійні системи, які формуються за ознакою належності їх суб'єктів до певної професійної групи) можуть реалізовуватись лише через корпоративні пенсійні фонди, які створюватимуться роботодавцем або групою роботодавців з метою додаткового пенсійного забезпечення громадян, які перебували у трудових відносинах з цим роботодавцем за певною професійною ознакою.

С.М. Сивак вважає, що кардинальним вирішенням проблеми пільгових пенсій є переведення їх у систему недержавних пенсійних фондів, які утворюватимуться за професійною ознакою. Це, по-перше, посилить відповідальність роботодавця за створення безпечних умов праці, які б запобігали передчасній професійній непрацездатності працівників і, відповідно, виникненню у них права на пільгове пенсійне забезпечення його коштом, а по-друге, звільнить державний Пенсійний фонд від виплат за пільговим пенсійним забезпеченням, що позитивно вплине на рівень забезпечення всіх пенсіонерів, а також дозволить економічно обґрунтувати тарифи страхових внесків окремо для кожної професійної пенсійної системи. Правовою підставою проведення такої реформи є закріплені законодавцем принципи повної відповідальності власника за створення безпечних та нешкідливих умов праці [8].

Відносини в системі недержавного пенсійного забезпечення мають бути договірними, що передбачає добровільну участь і рівність прав суб'єктів цих відносин. Водночас на корпоративні пенсійні фонди покладатиметься обов'язок виплачувати пільгові пенсії у зв'язку з особливими умовами праці, що передбачає поєднання як добровільної, так і обов'язкової участі роботодавця.

Всупереч цьому проект Закону «Про недержавні пенсійні фонди» [3] не встановлює чітких критеріїв розмежування названих двох форм. Обов'язковість професійного пенсійного страхування повинна передбачатися не в рамках цілої економіки, а лише в певних галузях для працівників окремих професій.

Висновки. Створення недержавних пенсійних фондів потребуватиме певних правових гарантій їх надійності, тобто спроможності відповідати за своїми зобов'язаннями перед

учасниками та забезпечувати повну реалізацію пенсійних прав громадян. Першою такою гарантією має стати закріплення на законодавчому рівні правової природи фонду як некомерційної організації. Метою його інвестиційної діяльності має бути не збагачення засновників, а реалізація статутних цілей фонду, тобто фінансування пенсійного забезпечення громадян.

Певною гарантією стало б і нормативно-правове регулювання умов та порядку створення недержавних пенсійних фондів: державна реєстрація як самих фондів, так і пенсійних схем, які ними використовуватимуться, а також ліцензування цього виду діяльності. Процедура реєстрації та ліцензування забезпечить реалізацію функцій державного контролю за створенням та діяльністю фондів, що зменшить можливість правопорушень у системі.

Слушні й пропозиції економістів щодо необхідності законодавчого закріплення системи економічних нормативів: розміру статутного фонду, норми страхового резервування коштів, мінімального відсотка вкладення активів у державні цінні папери.

Список використаних джерел:

1. Линдюк О.А. Сутність пенсійної системи та її місце в забезпеченні соціальної безпеки суспільства / О.А. Линдюк // Вісник Національної академії державного управління. – 2009. – Вип. 4. – С. 290–298.
2. Закон України «Про загальнообов'язкове державне пенсійне страхування» від 02.03.2015 р., № 213-VIII [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1058-15>.
3. Закон України «Про недержавне пенсійне забезпечення» від 09.07.2003 № 1057-IV [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon4.rada.gov.ua/laws/show/1057-15>.
4. Пенсійна реформа: як справляються інші країни і що робити в Україні [Електронний ресурс]. – Режим доступу : http://uarp.org.ua/news/1424784278#.VT-OW_D9yz8.
5. Кашуба Я.М. Тенденції зайнятості в неформальному секторі економіки України / Я.М. Кашуба // Електронне наукове фахове видання «Ефективна економіка». – 2015. – Вип. 8. – [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.economy.nauka.com.ua/?op=1&z=4233>.
6. Економічний дискусійний клуб [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.edclub.com.ua>.
7. Европейская конвенция: О защите прав человека [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://www.echr.ru/documents/doc/2440801/2440801.htm#1>.
8. Кодекс законів про працю [Електронний ресурс]. – Режим доступу : <http://zakon2.rada.gov.ua/laws/show/322-08>.
9. Сивак С.М. Організаційно-правові основи недержавного пенсійного забезпечення в Україні / С.М. Сивак // Право України. – 1999. – № 1. – С. 119–121.

